

*К. О. Чернова,
канд. соціол. наук*

*К. О. Chernova,
Candidate of Sociol. Sci.*

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ МІЖЕТНІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Abstract. The article reviews the social aspect of the interethnic interaction and considers the issues concerning the tolerance of different ethnic groups.

Постановка проблеми. Соціальний аспект міжетнічної взаємодії та аналіз її детермінованості соціальними факторами належить до основних проблем етносоціологічного дослідження міжетнічних відносин. У цьому контексті важливою є така тема: яким чином міжетнічну взаємодію можна розглядати як різновид соціальних зв'язків між структурними елементами суспільства, об'єктом і суб'єктом яких є етнічні групи.

Виклад основного матеріалу. Поняття «міжетнічна взаємодія» включає в себе взаємодію представників різних етносів, які проживають у межах одного етнополітичного організму (держави), через безпосередні й опосередковані контакти на індивідуальному й груповому рівнях у всіх сферах суспільного життя, у результаті яких здійснюється обмін етнічною інформацією й під впливом котрих формуються уявлення один про одного (етнічні стереотипи), коригуються уявлення про самих себе та формується відповідна етнонаціональна ситуація в країні [1, с. 145].

У сучасній соціології для аналізу стану міжетнічної взаємодії широко використовуються соціальні факти, під якими треба розуміти: а) сукупні, систематизовані характеристики масової поведінки; б) сукупні, систематизовані характеристики масової свідомості – думок, оцінок, суджень, вірувань тощо; в) сукупні, узагальнені характеристики продуктів людської діяльності, матеріальної і духовної; г) у феноменологічно орієнтованій соціології як соціальний факт прийнято розглядати окремі події, випадок, стан соціальної взаємодії, який підлягає інтерпретації з позицій діяльнісного суб'єкта [2, с. 43–44].

А емпіричними референтами стану міжетнічних відносин у їх об'єктивованих формах можуть бути такі соціальні факти: поширеність міжетнічних контактів, їх добровільний або примусовий характер; підстави, на яких вони виникають: родинні, дружні, виробничі зв'язки, ситуативні контакти в місцях масового скупчення; факти дискримінації, ущемлення прав та інтересів окремих національностей, сфери, на які воно поширюється; наявність та поширеність зіткнень, конфліктів між представниками різних національностей [3, с. 178].

У ході аналізу результатів міжетнічних відносин, скажімо, в такому аспекті, як

можливі шляхи ліквідації конфліктних ситуацій, напруги в національних відносинах і т.д., істотного значення набуває характеристика соціального й етнокультурного середовища, в якому здійснюються міжетнічні контакти, спілкування, зв'язки, взаємодія і проявляється соціальне та ідеологічне значення етнічності як для статусу тієї чи іншої групи, так і в етнопонаціональній ситуації в цілому [4, с. 104].

Так, зокрема, результати застосування в соціологічному моніторингу (2008 р.), шкали соціальної дистанції Богардуса виявили досить несприятливу тенденцію поглиблення національного ізоляціонізму в Україні. Упродовж 1992–2008 рр. відбулося суттєве збільшення як загального показника національної дистанційованості, так і показників "дистанціювання" населення України практично від усіх національностей. Це, власне, означає, що істотно зменшується частка людей, котрі подумки допускають представників різних національностей як громадян України, і, відповідно, збільшується відсоток тих, хто взагалі не допускав би їх у країну. Загальний результат трансформації масової свідомості такий, що за роки незалежності України питома вага психологічно відкритих (толерантних) людей знизилася більш як утричі. Близько половини населення наразі становлять громадяни з ізоляціоністськими настановами щодо міжнаціональних відносин. Особливе занепокоєння викликає розростання ксенофобічних настанов: кількість їх носіїв за десять років збільшилася в чотири рази. Незважаючи на цю досить несприятливу тенденцію змін у масовій свідомості, Україна долає шлях становлення незалежної держави без серйозних міжнаціональних конфліктів. На ґрунті історично вельми непротистих відносин між українцями, росіянами, поляками, румунами, євреями, кримськими татарами й представниками інших національностей багатонаціональне населення України доволі мирно переживає спільні негаразди становлення нової держави та інституціональної перебудови суспільства [5, с. 83].

При цьому громадяни України значно рідше бояться зовнішніх і внутрішніх політичних ворогів, міжнаціональних і міжрелігійних конфліктів та масових вуличних заворушень, диктатури, розпаду країни. Побоювання такого штибу не притаманні переважній більшості населення України. Громадяни України такою самою мірою покладаються на здатність держави забезпечити суспільно-політичний порядок, цілісність і безпеку країни, якою не вірять у її здатність гарантувати економічну стабільність [5, с. 83].

Так, зокрема, в останні роки в Україні помітнішими стали ознаки адаптації значної частини населення до нових соціальних реалій, цей процес зажадав від людей такого величезного напруження та концентрації зусиль задля «елементарного фізичного виживання», що зрештою у способі життя громадян України майже не залишилося місця для соціально-культурної активності. У структурі повсякденних занять знизилася частка активних форм відпочинку (відвідування театрів, кіно, концертів, заняття спортом, туризмом тощо) і відповідно збільшилась питома вага пасивних форм проведення дозвілля (перегляд телепередач, просто відпочити, полежати, нічого не робити тощо). А отже, певне поліпшення економічного становища людей після кризових 1990-х рр. не відбилося на способі життя у тому його аспекті, який забезпечує емоційну розрядку, духовний і фізичний розвиток особистості [5, с. 83].

Крім того, згідно з результатами соціологічних досліджень, проведених Центром Разумкова влітку 2007 р., встановлено, що досить високим продовжує залишатись міжрегіональне відчуження, зокрема, як і раніше, громадяни України загалом вважають ближчими до себе жителів Росії і Білорусі, ніж Західного регіону власної країни [6, с. 3–10]. При цьому зазначимо, що явище етнічної ідентичності є досить стійким, багатогранним, неоднорідним і залежить від етнополітичної та етнокультурної ситуації в країні. У даному випадку мова йде про наявність суперечливих процесів формування етнічної ідентичності для українців різних регіонів нашої країни.

Як відомо, в сучасній етносоціологічній науці досить поширеним є твердження про те, що полікультурні регіони з довгостроковим співіснуванням етнічних груп виявляються достатньо збалансованими системами. Тут переважають інтегративні процеси, виникають так звані надетнічні спільноти регіонального типу, для яких характерний певний «сплав» культурних особливостей поліетнічного населення: знання мов, елементів традиційних культур, звичаїв та норм поведінки [3, с.176].

Системний аналіз факторів, що детермінують стан міжетнічних відносин, вимагає докладного аналізу їх культурних чинників. Адже в цьому процесі вступають між собою у контакт представники різних етнокультур і, що не менш важливо, особистості, яким притаманний різний рівень підготовленості та готовності до міжкультурних комунікацій. Їхній успішний розвиток залежить: по-перше, від реально існуючої близькості або віддаленості культурних систем; по-друге, від сприйняття культурної дистанції між представниками тих етногруп, що контактують між собою; по-третє, етнокультурної компетентності та існуючих настанов (позитивних або негативних) на сприйняття та прийняття представників інших культур [3, с. 185].

До речі, одним із результатів міжетнічної взаємодії виступає бікультуралізм, який характеризується поєднанням культури, звичаїв та мови, властивих даних та іншій етнічній групам. Для багатьох етнічних меншин властивий саме такий спосіб інтеграції в європейське суспільство [7, с. 121]. Можна також вести мову про те, що в більшості європейських країн існує модель мультикультуралізму – явища, при якому відбувається співіснування і взаємопроникнення елементів кількох іноетнічних культур при збереженні етнічної своєрідності кожної етнічної групи [7, с.121]. Тобто, у даному разі мова йде про гармонійну взаємодію представників різних культур у межах будь-якого поліетнічного організму.

У цьому аспекті доречно навести результати бачення експертами принципів побудови державної політики у сферах освіти, культури та міжнаціональних відносин*. Так, зокрема, в оцінці ролі й значення національних культур як чинника збереження суспільно-політичної єдності України 65% експертів дотримуються думки,

¹ Експертне опитування проводилося Центром Разумкова з 22 листопада по 5 грудня 2007 р. Опитано 132 експерти – працівників органів державного управління та місцевого самоврядування, науково-дослідних установ, представників неурядових організацій, вищих закладів освіти, наукових установ, керівників обласних організацій і політичних партій, релігійних конфесій. Було опитано по 4–5 експертів у кожній області, за винятком Івано-Франківської (один експерт) і Києва (який репрезентував також і Київському область – шість експертів).

що найбільш ефективним для збереження суспільно-політичної єдності України було б сприяння збереженню культурної самобутності національних спільнот України з одночасним розвитком загальнодержавної культури на основі українських культурних традицій. Так вважають близько двох третин експертів на Заході, в Центрі і Сході країни та половина експертів на Півдні. У Південному регіоні кожен третій експерт вважає, що найбільш ефективним було б сприяння мультикультуралізму, за якого жодна з національних культур, у тому числі й українська, не була б домінуючою, з одночасним заохоченням розвитку загальнодержавної культури, що не матиме виразних національних ознак [6, с. 46–47].

При цьому на особливу увагу заслуговує тенденція зміни базисного типу особистості. Ця тенденція свідчить, що на теперішньому етапі свого розвитку українське суспільство за "людськими ресурсами" більшою мірою готове до демократичних і ринкових перетворень, ніж це було впродовж перших років незалежності України. Так, в останні роки в Україні суттєво побільшало так званих "інтерналів" – людей, котрі відповідальність за те, як складається їхнє життя, покладатимуть передусім на самих себе, а не на зовнішні обставини. І хоча "екстерналів" все ще більше, ніж "інтерналів", в останні роки вони вже не становили більшості населення. Якщо зважити, що інтернальність є психологічно домінантою людей, які живуть в економічно розвинених демократичних державах, можна констатувати, що в Україні останніми роками спостерігається тенденція наближення особистісних характеристик населення до базисного типу особистості в країнах Заходу [5, с. 83]. Звідси випливає той факт, що людська особистість є специфічним утворенням, яке значною мірою «виводиться» безпосередньо із соціальних чинників.

Зазначимо, що наслідком міжетнічної інтеграції виступає етнічна толерантність (а не асиміляція), що характеризується саме позитивним ставленням і до своєї етнічної культури і до культури інших етнічних груп, з якими дана група контактує. Розуміння толерантності несумісне з визнанням переважання однієї культури над іншою. Під таким кутом зору етнічна інтолерантність виглядає як негативне сприйняття іншої етнічної культури при позитивному сприйнятті власної культури. Відбувається активізація механізмів соціально-психологічного захисту, що залежить, як правило, від двох факторів: культурної дистанції (чим більш відмінною від власної сприймається культура іншої етнічної групи, з якою відбувається взаємодія, тим ймовірніше посилення інтенсивності механізмів соціально-психологічного захисту) та ступеня цілісності і самостійності тієї чи іншої групи як суб'єкта міжетнічної взаємодії [8, с. 50].

Як відомо, поняття «толерантність» означає терпимість до чужих думок і вірувань. Проблема толерантних національних стосунків в Україні, на території якої проживають десятки етнічних груп, є досить актуальною при проведенні державної етнополітики. Так, зокрема, як свідчать результати етносоціологічних досліджень Інституту соціології НАН України, у міжнаціональних відносинах нашої держави спостерігається стабільність і міжетнічна толерантність, що є результатом адекватної державної етнополітики (див. табл. 1) [5, с. 28].

Таблиця 1

Міжнаціональні відносини і мова спілкування

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Чи доводилось Вам за останні 12 місяців стикатися з випадками дискримінації (утиску прав та інтересів) щодо людей таких національностей?», %

1. Чи доводилось Вам за останні 12 місяців стикатися з випадками дискримінації (утиску прав та інтересів) щодо українців?

	1994	1995	1996	1998	1999	2000	2002	2004	2005	2006	2008
1. Так	6,8	7,2	9,2	9,6	8,5	8,4	7,1	6,4	7,2	6,9	7,1
2. Ні	88,1	92,5	90,4	89,6	90,4	91,0	92,6	93,2	92,7	93,1	92,6
Не відповіли	5,1	0,3	0,4	0,9	1,1	0,6	0,4	0,4	0,2	0,1	0,4

2. Чи доводилось Вам за останні 12 місяців стикатися з випадками дискримінації (утиску прав та інтересів) щодо росіян?

	1994	1995	1996	1998	1999	2000	2002	2004	2005	2006	2008
1. Так	8,6	9,5	9,3	8,8	8,5	5,7	5,8	4,4	6,1	7,1	8,8
2. Ні	85,7	90,0	90,1	90,2	90,6	93,6	93,6	95,2	93,8	92,8	90,6
Не відповіли	5,7	0,5	0,6	1,0	0,9	0,6	0,6	0,3	0,2	0,1	0,3

3. Чи доводилось Вам за останні 12 місяців стикатися з випадками дискримінації (утиску прав та інтересів) щодо євреїв?

	1994	1995	1996	1998	1999	2000	2002	2004	2005	2006	2008
1. Так	7,2	6,0	6,8	5,2	6,5	4,7	4,1	3,3	3,2	3,9	3,8
2. Ні	86,0	93,5	92,7	93,4	92,2	94,8	95,2	96,3	96,6	96,0	95,7
Не відповіли	6,8	0,5	0,5	1,4	1,4	0,6	0,7	0,4	0,2	0,1	0,5

4. Чи доводилось Вам за останні 12 місяців стикатися з випадками дискримінації (утиску прав та інтересів) щодо інших національностей?

	1994	1995	1996	1998	1999	2000	2002	2004	2005	2006	2008
1. Так	4,5	6,3	6,2	5,9	4,9	5,2	2,7	2,4	3,0	2,8	2,3
2. Ні	83,5	92,3	92,2	91,5	89,8	90,4	80,4	83,2	46,9	91,6	60,8
Не відповіли	12,0	1,4	1,6	2,6	5,2	4,3	16,9	14,4	50,1	0,1	36,9

Як свідчать зафіксовані у дослідженні «Українське суспільство 1992–2008: Соціологічний моніторинг» показники ставлення громадян нашої країни до конкретних національностей [див. табл. 2], то переважна більшість мешканців України (близько 75%) хотіли б бачити серед своїх співгромадян лише представників східнослов'янських етносів (українців, росіян, білорусів). А щодо «відсторонення» більшістю населення України деяких національностей, то, на нашу думку, це зумовлено, передусім, дією етнічних стереотипів та певних асоціацій, пов'язаних з міжнаціональними конфліктами.

Таблиця 2

ІНДЕКСИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДИСТАНЦІЙОВАНОСТІ

Середній бал: шкала 1–7 балів

Результати моніторингу показників національної (шкала Богардуса) дистанційованості населення України

Національна дистанційованість населення України від,,,	Індекс національної дистанційованості (шкала: 1–7 балів)									
	1994	1996	1998	1999	2000	2002	2004	2005	2006	2008
Азербайджанців	–	–	–	–	–	5,8	5,8	5,7	5,8	5,7
Американців*	4,4	4,6	4,7	4,8	4,8	5,4	5,5	5,4	5,7	5,6
Арабів	–	–	–	–	–	6,1	6,1	6,0	6,1	6,1
Афганців	–	–	–	–	–	6,2	6,2	6,1	6,1	6,1
Білорусів*	2,7	2,6	2,5	2,4	2,8	4,2	4,1	3,9	4,1	3,9
Грузинів*	4,9	5,0	5,1	5,0	5,4	5,4	5,5	5,4	5,5	5,4
Євреїв*	3,8	3,8	3,9	3,8	3,9	5,1	5,1	5,0	5,2	5,0
Китайців	–	–	–	–	–	5,9	5,9	5,8	5,9	5,9
Кримських татар*	4,6	4,8	4,8	4,9	4,9	5,6	5,5	5,4	5,5	5,4
Молдаван	4,6	4,7	4,8	4,8	5,1	5,3	5,2	5,1	5,4	5,2
Негрів	–	–	–	–	–	6,0	5,9	5,9	5,9	6,0
Німців*	4,5	4,6	4,8	4,7	4,8	5,2	5,2	5,1	5,3	5,2
Поляків*	4,4	4,5	4,6	4,5	4,8	5,0	5,0	4,8	5,0	4,8
Росіян	2,3	2,1	2,0	1,9	2,3	3,3	3,1	3,1	3,2	3,0
Румун*	4,7	4,9	4,9	4,9	5,2	5,4	5,4	5,1	5,3	5,2
Сербів	4,8 [^]	5,0	5,1	5,1	5,4	–	–	–	–	–
Словаків	4,6	4,8	4,8	4,8	5,0	5,1	5,1	4,9	5,1	4,9
Турків	4,9	5,2	5,3	5,4	5,6	5,9	5,9	5,7	5,8	5,8
Угорців*	4,6	4,8	4,9	4,8	5,1	5,4	5,4	5,1	5,3	5,1
Українців	1,8	1,4	1,5	1,5	1,6	2,4	2,2	2,2	2,1	2,1
Українців, які мешкають в інших країнах	–	–	3,9	3,8	4,0	3,5	3,4	3,1	3,2	3,0
Циган*	5,1	5,3	5,4	5,5	–	6,0	6,1	6,0	6,1	6,0
Чехів	–	–	–	–	–	5,3	5,3	5,1	5,3	5,2
Чеченців	–	–	–	–	6,1	6,3	6,4	6,4	6,3	6,3
<i>Інтегральний індекс національної дистанційованості за 10 національностями, позначеними зірочкою (*)</i>	4,4	4,5	4,6	4,5	4,7	5,3	5,3	5,1	5,3	5,2

У таблиці наведено індекси національної дистанційованості (середній бал за семибальною шкалою соціальної дистанції) стосовно представників кожної національності; а також інтегральний індекс національної дистанційованості (ІНД) – усереднене значення стосовно всіх національностей за винятком українців, росіян та української діаспори. Оскільки впродовж десяти років відбувалися зміни в переліку національностей, з метою нівелювання можливого впливу цих змін, у таблиці наведено інтегральний індекс національної дистанційованості за десятима національностями, ставлення до яких оцінювали в усіх дослідженнях моніторингу [5, с. 33].

Значимо, що побоювання етнічних конфліктів не є наслідком негативних подій чи нетолерантного ставлення до тієї чи іншої етнічної групи, Воно може бути спричинене не психологічними особливостями, зокрема, з одного боку, настороженістю населення щодо виникнення будь-яких етнічних конфліктів, а з іншого, підштовхнути до прояву ксенофобії та ізоляціонізму. Це зумовлюється, зокрема, певним рівнем нетолерантності населення стосовно появи конфліктів на етнічній основі. В цілому, стан міжетнічних стосунків на сьогодні в Україні можна вважати більш-менш стабільним і передбачуваним саме внаслідок відносно високого рівня етнічної толерантності населення країни.

Вагомим чинником виступає й те, що нині в Україні продовжує активно формуватися законодавча база забезпечення прав національних меншин. Причому, закони та правові акти, що стосуються меншин, враховують не лише досвід функціонування міжнародно-правових норм, а й специфіку політичного, соціально-економічного та етнокультурного розвитку України.

Підсумкові тези. Питання міжетнічного, міжнаціонального спілкування є складовою частиною загальної етичної культури нації і людини, часткою світогляду громадян правової держави. На сьогодні першочерговим завданням є формування толерантної міжетнічної взаємодії та її практичне впровадження в діяльність державних та громадських інституцій, організацій. Розвинена громадянська та національна свідомість, національна культура, не дозволяють особі зверхньо та з почуттям чужості «другосортності» спілкуватися з представниками інших етносів та народів. Культура міжнаціонального спілкування громадян демократичної правової держави несумісна з тоталітарною уніфікацією соціальних груп та особистостей. Отже, стратегія держави щодо стану міжетнічної взаємодії повинна бути спрямована на досконалі механізми існуючої концепції етнополітики та ефективну управлінську систему, тобто етнополітичний менеджмент.

Значимо, що інтеграційні процеси належать до об'єктивних реалій життєдіяльності представників різних етнічних груп як складової етнонаціональної структури суспільства. При цьому в українському суспільстві слід дотримуватися принципів мовного розмаїття та культурного плюралізму, а Українська держава повинна здійснювати виважену етнополітику та розширювати зв'язки з етнічними батьківщинами відповідних національних меншин. Причому стратегія інтеграції можлива лише в мультикультурному суспільстві з низьким рівнем упереджень та високим рівнем толерантності між різними етнічними групами.

Загальна структура і динаміка поширеності випадків дискримінації осіб за національною ознакою дає змогу в цілому оптимістично оцінювати перспективу збереження в Україні міжнаціонального миру і злагоди, що є одним із найсуттєвіших чинників цивілізованого і мирного розвитку країни. На сьогодні це є вагомим чинником у збереженні і зміцненні сприятливої міжнаціональної ситуації в державі та її подальшому поступі.

Дослідження переконливо підтверджує, що адекватна оцінка стану міжетнічної взаємодії в нашій державі об'єктивно залежить від місця і ролі у ній титульного етносу – українців і тих етнопонаціональних процесів, які сьогодні відбуваються.

-
1. *Євтух В.Б.* Етносоціологія : терміни та поняття : навч. посіб. / В.Б. Євтух, В.П. Троцинський, К.О. Чернова. – К. : Вид-во УАННП «Фенікс», 2003. – 280 с.
  2. *Ядов В.А.* Стратегия социологического исследования : описание, объяснение, понимание социальной реальности / В.А. Ядов. – М. : «Добросвет», 1999. – 596 с.
  3. *Арбеніна В.Л.* Етносоціологія : навч. посіб. / В.Л. Арбеніна. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. – 316 с.
  4. *Євтух В.Б.* Концепции этносоциального развития США и Канады: типология, традиции, эволюция, – К. : Наук. думка, 1991. – 177 с.
  5. *Головаха Є.* Українське суспільство 1992–2008: Соціологічний моніторинг / Є. Головаха, Н. Паніна – Київ, 2008. – 85 с.
  6. Національна безпека і оборона. – 2007. – № 9. – С. 3–10.
  7. *Рязанцев С.В.* Интеграция этнических мигрантов в европейское общество: проблемы управления // Этнические проблемы современности. – Ставрополь, – 2001. – Вып. 7. – С. 120–131.
  8. *Євтух В.Б.* Міжетнічна інтеграція : постановка проблеми в українському контексті : навч. посіб. / В.Б. Євтух, В.П. Троцинський, Л.О. Аза– К. : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2003. – 58 с.